

Kalbotyros įvadas. 2 paskaita. Planas

Žodžių junginys (ŽJ)

- ŽJ apibrėžtis, klasifikacija
- ŽJ ir sakinys
- ŽJ ir sujungiamoji (koordinacinė) konstrukcija

Sakinys

- Sakinio apibrėžtis
- Vientisinis ir sudėtinis, pagrindinis ir prijungiamasis sakinys
- Finitinis ir nefinitinis sakinys

ŽJ priklausomųjų dėmenų būtinumas

- Būtinieji ir nebūtinieji dėmenys (komplementai ir adjunktai)
- Valentingumo samprata, (būtinieji ir nebūtinieji) valentiniai palydovai

Žodžių junginys

Kurdami pranešimus nuolat jungiame žodžius, to rezultatas yra

žodžių junginys (ŽJ), frazė (angl. *phrase*) – kalbos sistemos vienetas, sudarytas iš mažiausiai dviejų tiesiogiai susijusių žodžių, pvz.:

[*Brangioji papūga*] [*garsiai klykavo*]

- [*Brangioji papūga*] ir [*garsiai klykavo*] yra 2 ŽJ, nes šios 2 žodžių poros susijusios tiesiogiai
- Apie santykį tarp *papūga* ir *klykavo* žr. toliau (tai jau ne ŽJ, o kai kas daugiau)

Žodžių junginys

Tiksliname apibrėžimą:

... kuriame vienas dėmuo yra **pagrindinis** (angl. *head*), o kitas (-i) **priklausomasis** (-ieji) (angl. *dependent*):

brangioji papūga

garsiai klykavo

nusipirko ausines

Lietuviškai pagrindinis dėmuo dar gali būti vadinamas **pradu**, o priklausomasis – **priedu**

Žodžių junginys

Žodžių junginiai (frazės) skirstomi pagal pagrindinio dėmens žodžio klasę

Daiktavardiniai (*brangioji papūga, papūgos narvas*), angl. *noun phrase*, sutrumpintai **NP**

Veiksmazodiniai (*nusipirko ausines, padovanojo papūgai narvą*), angl. *verb phrase*, **VP**

Būdvardiniai (*ryškiai žalia*), angl. *adjective phrase*, **AP/AdjP**

Žodžių junginys

Prieveiksminiai (*labai garsiai*), angl. *adverb phrase*, **AdvP**

Prielinksniniai / adpoziciniai (*iš narvo*), angl. *prepositional / adpositional phrase*, **PP**

Prijungiamojo jungtuko (*Pamatė, [kad papūga išskrido]*), angl. *complementizer phrase*, **CP**

... kiti

Žodžių junginys

Užduotis: pabraukite pagrindinius žodžių junginių dėmenis, šalia parašykite jų tipą ir anglišką santrumpą (pvz., *šiltas rytas*, daiktavardinis, NP)

- 1) rašo scenarijų _____
- 2) labai liūdnas _____
- 3) iš Marso _____
- 4) ažuolinis stalas _____
- 5) prie šulinio _____
- 6) trys draugai _____
- 7) po stalu _____
- 8) džiaugiasi dovana _____

Žodžių junginys ir sakinys

Žodžių junginiai paprastai skiriami nuo konstrukcijų, kurios jau yra sakiniai, plg. (angl. *clause* ≈ sakinys):

phrase 1. Any syntactic unit that is not a clause but has a function as a whole within a larger construction. E.g. in *They like the people in the village*, the subject is a one-word phrase *they*; the object is a phrase *the people in the village*, which includes the smaller phrases *in the village* and *the village* [...]

(Matthews, *Concise Oxford Dictionary of Linguistics*)

Žodžių junginys ir sakinys

Jei griežtai skiriamas sakinys ir žodžių junginys, tada manoma, kad **subjektas ir predikatas žodžių junginio nesudaro** (jie jau yra minimalus sakinys)

Vis dėlto kai kuriose kalbotyros tradicijose gali būti skiriami predikatiniai (ar kitaip vadinami) žodžių junginiai, kuriuos sudaro subjektas ir predikatas

ŽJ ir sujungiamosios konstrukcijos

Ar šiame sakinyje galima išvelgti štai tokius žodžių junginius:

- [*Papūgos ir beždžionės*]
- [*klykavo ir pešėsi*]?]

Problemiška, nes jie susiję ne tiesiogiai, o tik per kitą žodį, pvz., žodis *papūgos* susijęs su *beždžionės* tik todėl, kad jiems abiem priskiriami predikatai *klykavo* ir *pešėsi*

Jei toks žodžių junginys nepripažįstamas, kalbama apie **sujungiamąją (koordinacinę) konstrukciją** (angl. *coordinating construction*), susidedančią iš lygiaverčių žodžių junginių arba sakinių (klauzų; žr. toliau)

Sakinys

Sakykime, kad aukščiausia žodžių junginių hierarchinių santykių pakopa yra predikacija

Tada **sakinys** bus žodžių struktūra, turinti bent vieną predikatą (siaurąja prasme)

Klausimai:

- sakiniai be subjekto?
- sakiniai be predikato?

Sakinys be subjekto?

Aušta. Lyja. Šąla.

Man skauda. Mane pykina.

- Nėra subjekto, **beasmeniai sakiniai** (angl. *impersonal sentence*)

Galimi sprendimai:

- (a) **subjektas** yra, bet jis **neapibrėžtas**, nekonkretus (kažkas, visa situacija ir t. t.)
 - (b) **yra predikatų, funkcionuojančių be subjektų** (plg. toliau apie valentingumo teorijos pripažįstamus avalenčius veiksmažodžius)
-
- Kai kurios kalbos subjekto vietos neleidžia palikti tuščios ir ten įspraudžia **subjekto iškamšą** (angl. *dummy subject*):
(angl.) *It rains. It hurts*

Sakinys be predikato?

Žiema. Naktis. Sesija.

- O kas čia? Nėra predikato?

Galimas sprendimas:

- **daiktavardis yra predikato dalis** (tai nominaliniai sakiniai, angl. *nominal sentences*), veiksmožodinis predikato elementas praleistas, bet pasirodo kitur, pvz., būtajame laike: *Buvo žiema. Buvo naktis. Buvo sesija.*
- ... o **subjektas neapibrėžtas**, todėl ir čia **beasmeniai sakiniai**, plg. su subjekto iškamša:
(angl.) *It is/was winter.*

Sudėtinis sakiny

Sakiniai gali būti paprastos struktūros (**vientisiniai sakiniai**, angl. *simple/independent sentences*, turintys vieną predikatą) arba susidėti iš kelių sakinių (**sudėtiniai**, angl. *compound/complex sentence*)

Sudėtiniai sakiniai klasifikuojami pagal dėmenų lygiavertiškumą:

- **sujungiamieji**, jei **dėmenys lygiaverčiai** (angl. ppr. *compound sentence*):

[Jonas daug valgė], o [Petras daug gėrė]

Sudėtinis sakiny

- **prijungiamieji**, jei dėmenys nelygiaverčiai (angl. ppr. *complex sentence*): **pagrindinis** (*main/matrix clause*) ir **šalutinis** (*subordinate clause*)

[*Petras mano,*] PAGR.SAK.

[*kad Jonas per daug valgo*] ŠALUT.SAK.

[*Kai Petras išėjo,*] ŠALUT.SAK.

[*Jonas nusprendė,*] PAGR.SAK.

[*kad nuo pirmadienio pradės sportuoti*] ŠALUT.SAK.

Sudėtinis sakinys: finitiškumas

Veiksmažodžiai turi **finitines** (\approx asmenuojamąsias) ir **nefinitines** (\approx neasmenuojamąsias) formas (angl. finite/non-finite forms)

Finitinės formos žymi asmenį (šios sąvokos dar neaptarėme – liet. ir pan. kalbose jis nusako subjektą – jo skaičių ir komunikacinį vaidmenį – adresantas / adresatas / nedalyvaujantysis akte), plg.:
dirb-u, dirb-am(e), dirb-sit(e), dirb-tų, dirb-kite ir pan.

Nefinitinės formos asmens nežymi, plg.: *dirb-ti, dirb-antis, dirb-damas, dirb-ant, dirb-us* ir pan.

Sudėtinis sakinyys: finitiškumas

Dėmesio (nedera su mokyklos žiniomis): **šalutiniai sakiniai gali turėti ir finitinius, ir nefinitinius predikatus, o pagrindiniai – (paprastai) tik finitinius, plg.:**

- *Jonas pažadėjo, [kad **sportuos**]* (šalutiniame sakinyje finitinė forma: būs. l. 3 a.)
- *Jonas pažadėjo [**sportuoti**]* (šal. sak. nefinit. forma: bendr.)
- *Jonas pažadėjo [**sportuosiąs**]* (šal. sak. nefin. forma: būs. l. veik. r. dalyvis)
- [*Jonui **sportuojant**]* visi į jį spoksojo (šal. sak. nefin. forma: es. l. padalyvis)

Jungtuko apibrėžimas

Apžvelgę žodžių junginius ir sakinius, galime mėginti apibrėžti dar vieną žodžių klasę — jungtuką

Jungtukas — žodžių, žodžių junginių ir sakinių jungimo funkciją atliekanti kalbos dalis

Pagal jungiamų dėmenų santykį (lygiaverčiai : nelygiaverčiai) skiriami:

- **sujungiamieji** jungtukai (angl. *conjunction, coordinating conjunction*, rečiau — *coordinator*)
- **prijungiamieji** jungtukai (angl. *subordinator, complementizer* (prijungiantys komplemento sakinį/klauzą), rečiau — *subordinating conjunction*)

Terminai: angl. *sentence* ir *clause*

Angl. *sentence* atitinka lietuvių *sakinio* terminą, bet vartojamas tik kalbant apie vientisinį arba sudėtinį sakinį apskritai

Angl. *clause* tik iš dalies atitinka *sakinį*. *Clause* nurodo į sintaksinę struktūrą, kurioje yra vienas predikatas, todėl galima sakyti:

A simple sentence consists only of a single clause

Vientisinį sakinį sudaro tik viena klauza

Clause t. p. vartojamas pagrindiniam ir šalutiniam sakiniui pavadinti: *main, matrix clause, subordinate clause*

Kai vienas žodis negali be kito

Palyginkime šiuos ŽJ:

- 1) *brangi papūga*
- 2) *garsiai klykauja*
- 3) *nusipirko papūgą*
- 4) *padovanojo papūgai narvą*

Pripažinome, kad juose galima skirti pagrindinius ir priklausomuosius dėmenis

Lyginant šiuos ŽJ galima išvelgti tam tikrą skirtumą — tai **priklausomųjų** dėmenų **būtinumas**

- Pagalvokite, kokius žodžius 1, 2, 3 ir 4 junginyje galima praleisti

Kai vienas žodis negali be kito

Pagal būtinumą priklausomieji dėmenys gali būti:

- **būtinieji (komplementai**, angl. *complements* (plg. to *complete*)), jų praleisti negalima, plg. (c), (d): *papūgą, papūgai, narvą*
- **nebūtinieji (adjunktai**, angl. *adjuncts*), juos praleisti galima, plg. (a), (b): *brangi, garsiai*

Pati žodžių ypatybė prisijungti kitus žodžius dažnai vadinama **valentingumu** (angl. *valence*), o prijungiamieji žodžiai — **valentiniais palydovais** (partneriais), kurie yra arba **būtinieji**, arba **nebūtinieji**

Valentingumas

Pastaba: valentingumo teorija **subjektą laiko priklausomuoju veiksmažodžio dėmeniu**, todėl jis čia yra **vienas iš būtinųjų valentinių palydovų**

Dažniausiai kalbama apie **veiksmažodžių valentingumą**. Jie klasifikuojami pagal būtinųjų valentinių palydovų kiekį į:

- **vienvalenčius**: *miegojo, linksminosi, griuvo*
- **dvivalenčius**: *matė, mušė, mylėjo*
- **trivalenčius**: *davė, paskolino*

Valentingumas

Jei veiksmažodis (tam tikroje kalboje) gali sudaryti sakinį be būtinųjų valentinių palydovų, jis laikomas **avalenčiu** (nevalentingu, nulinio valentingumo), pvz.: *lyja, sninga, aušta*

Valentingumo sąvoka gali būti vartojama kalbant ir apie kitas žodžių klases:

- **daiktavardžius** (*kilogramas* (ko?), *didžiavimasis* (kuo?))
- **būdvardžius** (*vertas* (ko?))

Kiek kalbama apie valentingumą, priklauso nuo konkrečios kalbotyros tradicijos

Valentingumas

Užduotis: koks šių veiksmažodžių valentingumas – kiek valentinių palydovų jie reikalauja? Veiksmažodžius galite išversti ir į savo studijuojamas kalbas

Pavyzdys: *mato* – 2 (kas? ką?), *Pelė mato dramblį*

tyli –

augina –

padovanojo –

įsikūrė –

žaibuoja –

džiaugiasi –

nori –

perkėlė –

Kai kurių terminų vartoseną

Autoriai, vartojantys **komplemento** sąvoką, jos paprastai netaiko subjektui

Būtinieji valentiniai palydovai dar gali būti vadinami **argumentais** (angl. *argument*), todėl kalbama apie **predikato / veiksmožodžio argumentų struktūrą** (angl. *predicate argument structure, argument structure of the verb*)

Apibendriname

- Žodžių junginys (frazė) skiriamas pagal pagrindinį dėmenį: NP, VP, AP, AdvP, PP
- Žodžių junginys skiriamas nuo sujungiamosios konstrukcijos ir sakinio
- Sakinys turi bent vieną predikatą: finitinį arba nefinitinį
- Pagrindinis sakinyvis visada turi finitinį predikatą, šalutinis – finitinį arba nefinitinį
- Veiksmažodis prisijungia būtinuosius ir nebūtinuosius dėmenis (komplementus ir adjunktus)

Literatūra

- Pakerys, *Kalbos konstruktorius*, 15–27
- Tallerman, *Understanding Syntax* 4.1.4–4.1.7 („More about dependents: Adjuncts and complements“, „More about verb classes: Verbs and their complements“, „Other heads and their complements“, „Summary: The main properties of complements vs. adjuncts“)
- Arba kita literatūra šiomis temomis:
 - Žodžių junginys (frazė)
 - Sakinys (apibrėžtis, vientisinis, sudėtinis; finitiškumas)
 - Priklausomųjų dėmenų būtinumas (komplementai, adjunktai)/ valentingumas (būtinieji, nebūtinieji palydovai)